

9. A Fény és a Szó

A fény- és napjelképek a sötétség jelképei ellenében szerveződnek. A fény és a sötétség harca gyakran dramatikusan mítoszokban jelentkezik, hiszen a mitológiáknak megvannak a maguk égi, szoláris, morálisan is „fent lévő” hősei, akik az alvilági, sötét erőket reprezentáló szörnyekkel, démonokkal állnak harcban.

A felemelkedés a fényvel kapcsolódik össze, a legtöbb vallás elismeri az égi és a fényes izomorfizmusát (pl. „fényes Apolló”, „fényes Jézus” stb.). A Szent Grál-mondakörnek hangsúlyosan szoláris jellege van. Egy 13. századi Grál-regény, a *Queste del Saint Graal* (A Szent Grál keresése) ismeretlen, misztikus szerzője azt írja, hogy a szent hegy tetején álló szent vár legmagasabb pontján egy fantasztikus, égi fényben ragyogó templom emelkedik, ami a Krisztus vérével tartalmazó szent edénynek, a Grálnak a székhelye és végső soron magának az égi Istennek a lakása.¹ A szóban forgó égi templom a felemelkedés és a fény nagy képzetköreinek szintetikus képe. Ezzel a látomással a magyar vallásos folklórban is gyakran találkozunk, például az archaikus népi imádságokban: „*Hegyet hágék, / lőtőt lépék, / kő káplonicskát láték, / bellől arannyas / küel irgalmas, / Szent Világ Úrjézus Krisztus benne lakik vala.*” (Diószén)²

A. Az égi fény

Az égi fény *színtelen* vagy kevéssé színes. Olyan tünemény, ami már nem is tünemény, mert megragadhatatlan. Az égi fény maga a vizuális nirvána, amit a költők az éterrel asszociálnak. Az égi fény mindig a *tisztaság* érzetét kelti. Ha ezt a megragadhatatlant akarjuk képzetünkben megragadni, talán leginkább az azúr-kék ég vagy a fényes csillag ragyogó tisztaságára gondolhatunk.³ A kereszténységben a szeplőtelenül fogantatott, minden bűntől mentes Szűz Mária ismert metaforája a „szép fényes csillag” (stella splendens).

Ez a jelképiség is mélyen gyökerezik az emberi pszichében, valóban archetipikusnak mondható. Lélektani tesztekkel igazolható, hogy a hideg színek intellektuális jellegűek, elmélkedésre készítetnek, ugyanis eltávolítják az ingereket. Ezért lesz a fehér, a világoskék, az azúr, az arany a transzcendencia színe, a mennyországból érkező lények megjelenítője.⁴ J. W. Goethe az ég kékje kapcsán beszél egész ismeretelméletének egyik kulcsfogalmáról, az „ősjelenségről” (Urphänomen), az ég örök tisztaságában való elmerülés vágyát maga is archetipusnak tartja: „Amikor végül is megpihenek az Urphänomenben, ezt megnyugvás gyanánt teszem. Ám nagy különbség van aközött, hogy az ember nembeliségének határainál nyugszom-e meg, avagy a magam véges személyiségének határainál.”⁵ L. N. Tolsztoj *Háború és békéjében* a főhős Andrej Bolkonszkij herceg egész világszemléletét gyökeresen megváltoztatja az ég mély kékjének látványa, amit az austerlitz-i csataterén súlyos sebben fekvő szemlélte.

Az arany szín

Az arany szimbolizmusa kapcsán meg kell különböztetnünk a vizuális képzeteket az anyagosság képzeteitől (aurum vulgi), továbbá külön kell kezelnünk az alkimisták által keresett eszményi aranyképzetet (ún. „filozófiai arany”) mint transzcendens szimbólumot. Ebben a fejezetben csak a vizuális jelképről lesz szó.

¹ Durand G. 1977. 179–180.

² Erdélyi Zs. 1976. 353., 97. szöveg.

³ Bachelard G. 1999b. 180–182.

⁴ Durand G. 1977. 181.

⁵ Idézi: Bachelard G. 1999b. 182.

Az arany színnek hangsúlyozottan *szoláris* jellege van, mindig a fénnel van valamiféle kapcsolatban. Az arany az égi fehér színhez hasonlóan spirituális jelentést kap: az *istenségek* rendszerint aranyban vagy fehérben szoktak megjelenni, ami ugyancsak jelzi, hogy tökéletesen szinonim képzetekről van szó. Például a *Jelenések könyvében* gyakran együtt fordul elő: „*Erre megfordultam, hogy lássam, kitől jön a szózat. Amint megfordultam, hét arany gyertyatartót láttam, a hét arany gyertyatartó között pedig ember fiához hasonlót. Bokáig érő ruhába volt öltözve, mellén aranyövvel övezve. Feje és haja fehér volt, mint a hófehér gyapjú, szeme mint a lobogó tűz, lába mint a kemencében izzó sárgaréz, hangja mint a nagy vizek zúgása. Jobbjában hét csillagot tartott, szájából kétélű, hegyes kard tört elő, arca pedig olyan volt, mint a teljes fényében ragyogó Nap.*”⁶ „*Fehér felhőt láttam, a felhőn ember fiához hasonló ült. Fején arany koronát viselt, kezében éles sarló.*”⁷ „*Akkor a megnyílt mennyben egy fehér lovat pillantottam meg. [...] Szeme olyan, mint a lobogó tűz, fején ékes diadém, rajta olyan név, amelyet senki sem ismer, csak ő maga. [...] A mennyei seregek tiszta fehér gyolcsba öltözve fehér lovon kísérték.*”⁸

A fehér szín

a) Amint az idézett példákban is kitűnik, a fehér *a mennyország színe*. Már Platón azt írja a *Törvényekben*, hogy az istenségek ábrázolásának legmegfelelőbb színe a fehér. A *mennybe vitt leány* balladájában a Júlia szép leányhoz érkező „fodor fehér bárány” égi követ, a néprajzkutatók véleménye szerint „a kereszténységet megelőző hitek fehér áldozati bárányát idézi”.⁹ Ebben az összefüggésben tehát a fehér szín kultusza voltaképpen a napkultusz változata. A földön a királyokat, fejedelmeket illeti a fehér szín, mert – amint ezt már előbb láttuk – ők a Napisten leszármazottai. Árpád vezért is ezért ábrázolják rendszerint fehér lovon.¹⁰

b) A fehér az abszolút csend, a születés előtti idő szimbóluma is. Mivel a halál, a nemlét minden szimbolikus gondolkodásban megelőzi a születést vagy az újjászületést, a fehér *a halál színe* lesz.¹¹

Köztudott, hogy az egész keleti világban, mind a közép-ázsiai, mind a távol-keleti népek körében, fehér *a gyász színe*. Az egész első évezredben és a korai középkorban fehérben gyászoltak a keresztény Európa népei is. Ez azzal magyarázható, hogy addig a kereszténység a halál feltámadás jellegét hangsúlyozta, és mivel a halálban a Krisztussal való találkozás lehetőségét látták, ezért a halálban is a húsvét örömet, a mennybe jutás lehetőségét ünnepelték. A fekete gyászszín csak később, a 13. században terjedt el, akkor, amikor a halálhoz kapcsolódó eszkatologikus képzetek helyét fokozatosan háttérbe szorították a bűnbánatra, a megtisztulásra és ennek nyomán a megbocsátásra vonatkozó teológiai tanítások. A gyászmisékből ekkor tűnik el a húsvéti időben énekelni szokott alleluja, bevezetik a fekete színű gyászmiseruhákat, elterjednek a komor gyászzenék és a számadásra felszólító halotti beszédek.¹² Ekkor keletkezik a *Dies irae...* (*Napja Isten haragjának...*) kezdetű komor, bűnbánatra serkentő egyházi gyászének is.¹³

A 15. századtól vannak adatok arra nézve, hogy Franciaországban a királynék előjoga volt az ún. „fehérgyász”, és a megözvegyült királynét „fehér királynő”-nek nevezték. François Clouet udvari festő *Deuil Blanc (Fehér gyász)* gyász című 1559-ben készült festménye az apósát, II. Henrik francia királyt gyászoló Stuart Mária skót királynőt ábrázolja. A csipkével

⁶ Jel 1,12–16.

⁷ Uo. 14,14.

⁸ Uo. 19,12–14.

⁹ Erdélyi Zs. 1961. 183.

¹⁰ Uo. 179.

¹¹ Chevalier J.–Gheerbrant A. 1994. I. 76.

¹² Várnagy A. 1993. 180.

¹³ Szerzője Tommaso Celano Ferenc-rendi szerzetes, költő (megh. kb. 1255).

szegett, fehér tüllből készült fejdísz, amelyről a fehér fátyol a földig ért, a királynő később, 1587-ben saját kivégzésén is méltósággal viselte.¹⁴

A fehér gyász a magyar folklórban is jelen van. A fehér szín halottkultuszbeli jelentése erőteljesen a lelki tisztasághoz, a büntelenséghez kapcsolódik. Gyakori használatát leginkább a fiatal halott temetésén, a halott lakodalmának rítusaiban lehet megfigyelni (pl. halott menyasszony). A Dunántúlon, Somogy és Baranya megye egyes falvaiban az idősebb asszonyok még a 20. század második felében is házilag szőtt fehér lenvászon ruhában temették, majd gyászolták a halottaikat, és ez a viselet, az ún. „halálra való ruha” volt szokásos a halottsiratás alkalmával is. A rózsafüzér társulati tagok Csíkbán fehérben gyászolják az elhunyt társulati tagokat.¹⁵ Az udvarhelyszéki Bétában a társulat elhunyt tagját a tagok fehér lobogókkal kísérik utolsó útjára. Az aranyosszéki fehér gyász emlékét Orbán Balázs és Jankó János adatai nyomán Bálint Sándor így idézi fel: „Aranyosszéken minden család a maga kertjébe, Torockón pedig sziklába vájt sírboltba helyezte halottját, de jel vagy felírás nélkül. [...] A halottat régebben tiszta fehérbe öltöztették és fehér lepedőbe burkolva tették koporsóba. A lányhalottat fehérbe öltözött lányok vitték a sírhoz. Torockó népe szakrális szemlélete szerint a halál és temetés Szent Mihály gondviselésében inkább menyegző, mint fekete gyász.”¹⁶ A fehér gyász a népmesék motívumai között is megjelenik: „Egy érckoporsóba tétessen, és tiszta fehér ruhába. A koporsót kössék fel négy aranyláncon a templomba.”¹⁷ Egy udvarhelyszéki hiedelem szerint a halottat nem szabad fekete öltözetben temetni, mert azt a túlvilágon úgyis fehérre kell mosni. (Siklód)¹⁸ A Kis-Küküllő menti Ravában a felöltöztetett halottat a második világháború előtt még nem fekete ravatalra, hanem az ún. „elsőházban” elhelyezett nyújtópadra tették, amit földig érő, fehér ágytakaróval takartak le, majd tyúktollal megtöltött derékaljat helyeztek rá, és ezt csipkés szélű fehér lepedővel borították le. Így a nyújtópad is fehér volt, és rajta a halott is fehérben feküdt. Az egyházi fekete terítés ravatal csak az 1960-as években vált általánossá a ravai halottkultuszban.¹⁹

Ortutay Gyula helyesen állapította meg, hogy a népdalok, balladák szövegeiben ugyancsak ott bujkál a fehér gyász emléke.²⁰ Erdélyi Zsuzsanna színszimbolikáról szóló tanulmányosorozata idéz is néhány ilyen lírai szöveget: „*Fejér ruha a fejemen, / Fekete gyász a szüvemem*” „*Édes anyám, édes anyám, / Készítsd el a fehér ruhám! / Most indulok olyan útra, / Kiről többet ne várj vissza.*”²¹ Végezetül Apor Péter erdélyi memoáriró egyik történeti adatát idézzük egy magyarországi temetésről: „*mind fejér szoknyában, válban, előruhában öltöztették fel, koporsóját kívül a nagy rendeknek fejér bársonnyal vagy tafotával, az alábbvalóknak fejér gyolcscsal vonták bé... a kisasszonyok koporsójára fejér selyem matériát, az alábbvalóknak fejér gyolcsot vontak.*”²²

A fenti folklóradatokat nem lehet egyszerűen a középkori hivatalos egyházi gyakorlatban is létező liturgikus fehér gyász elhomályosult, értelmüket vesztett kulturális csökevényeinek, vagyis ún. survival jelenségeknek tekinteni. Inkább arra kell gondolni, hogy a fehérben való gyászolás képi világában lélektanilag ma is logikusan, a közösség számára „érthetően”, de legalábbis „érezhetően” jelenik meg az üdvösség, a fehér mennyország archetipikus képe. Ezt egyébként néhány fent idézett folklórszöveg egyértelműen (pl. a siklói hiedelemadat, a népmeserészlet) vagy kikövetkeztethetően meg is fogalmazza.

¹⁴ Moldován D. 1973. 592.

¹⁵ Székely L. 1997. 65.

¹⁶ Bálint S. 1977. II. 328.

¹⁷ Fábrián Imre: *Zöldike királyfi*. Népmesék. Kolozsvár, 1989. 43.

¹⁸ Szilveszter Zsuzsa egy. hallg. gyűjtése, 2001.

¹⁹ Adorjáni Rudolf kézirata a ravai halottbúcsúztatókról.

²⁰ Idézi: Moldován D. 1973. 586.

²¹ Erdélyi Zs. 1961. 185–186.

²² Moldován D. 1973. 594.

A néprajzi szakirodalomban találkozunk továbbá olyan nézettel is, amely a fehér gyászt azzal magyarázza, hogy mivel a fehér a rossznak, a bajnak is lehet a színe, emiatt lesz a halál színévé.²³ Ez a vélekedés teljesen elhibázott, hiszen amint látjuk, a fehér szín éppen a lét beteljesedését, az üdvösség elérését fejezi ki, és az átesztétizált halál szimbólumai közé sorolandó.

c) A fehér **a tisztaság, a büntelenség, az ártatlanság** közismert szimbóluma. Ezért a beavatási rítusokban gyakran fordul elő **a neofiták színé**ként. Például az ókori Rómában azok a személyek, akik valamilyen köztisztületi funkcióra jelölték magukat, egy ideig fehér öltözetben jártak az utcán.²⁴ Gábrriel arkangyal fehér liliummal köszönti Máriát, akinek a fehér lilium attribútuma lett. Például az alábbi moldvai csángó Mária-énekekben: „*Óh fényességes szép hajnal, / Akit így köszönt az angyal: / Üdvözlégy teljes malasztal. / Te vagy fehér liliumszál, / Csipke között kivirágzottál, / Szentségeddel illatoztál.*” (Szárász, Baranya megye)²⁵

Köztudottan fehér a hajadon lányok ruhája, szűzlányok koszorúja stb. Ez a jelentés bukkan fel az alábbi népdalban, ahol a fehér rózsza a hajadon leány, a piros rózsza pedig az édesanya jelképe: „*Túlsó soron a mi házunk, / Fejér rózsza nyílik nálunk, / Ha fejér kell, azt is adok, / Ha piros kell, magam vagyok.*”²⁶ A fehér csak az újkorban vált a menyasszonyi ruha színévé, korábban a menyasszonyi ruha egésze nem volt fehér, csupán a fejrevalók (kendőfélék, keszkenő, fátyol) és a menyasszonyi ing voltak fehér színűek.²⁷ Erdélyben a fehér menyasszonyi ruha csak a 18. század elejétől általános, addig az előkelő menyasszonyok színesben esküdtek, és a ruha színének megfelelő gyertyák égtek az esküvői szertartás alatt. Sopron vármegyében még az első világháború előtt is színesben esküdtek.²⁸ A moldvai csángó lakodalmi szokásokban ma sem fehér a menyasszony, nem is volt az soha. A menyasszonyi viselet színes öltözeti darabjainak, gyöngyeinek stb. rontáselhárító (apotropeikus) és termékenységvarázsló szerepe is volt, tehát az archaikusabb színes lakodalmi viseletben egy másik funkció érvényesült.

d) Mivel a végtelent, az ürességet, a magányt asszociálja, rémületet is kelt, a fehér a **démonok, a Rossz színe** is. Ez a lélektani magyarázat teszi érthetővé azt, hogy fehérek a kísértetek, a veszélyes hiedelemleányok, a halál stb., illetve más kultúrákban a Rosszat szimbolizálhatják a különböző fehér állatok (pl. jegesmedve, fehér cápa stb.). A színesség mindig érték, erő (erről a IX. 4. alfejezetben lesz szó), a szín hiánya pedig lehangoló, félelmetes. Feljegyezték, hogy Kamerun déli részén, amikor a bantu négerek között megjelent az első fehér ember, a bennszülöttek előbb elszaladtak előle rémületükben, majd miután meggyőződtek békés szándékáról, a holtjaik felől kezdtek érdeklődni tőle, merthogy meg voltak győződve arról, hogy az illető a holtak birodalmából tért vissza.²⁹

A kék szín

A kék az **Ég** és az **égi dolgok** színe. J. W. Goethe a kéket hideg, negatív, passzív színnek nevezi, amelyet leginkább a „Nichtsein”, azaz a megfoghatatlanság jellemez. Erdélyi Zsuzsanna ennek kapcsán ezt írja: „Ez a megfoghatatlanság az emberben a kozmikus végtelenség (Kosmische Unendlichkeit) érzetét kelti, mely a művészetben a renaissance ragyogó kékjétől a toszkán, lombard festészet kék alapozottságán nyugvó perspektívájától egész a XIX. század »kék romantikájáig« ível.”³⁰

²³ Például: Székely L. 1997. 65.

²⁴ Ferber M. 2001. 17.

²⁵ Erdélyi Zs. 1961. 183.

²⁶ Uo. 181.

²⁷ Gazda Klára szóbeli közlése.

²⁸ Erdélyi Zs. 1961. 187–188.

²⁹ Chevalier J.–Gheerbrant A. 1994. I. 76.

³⁰ Erdélyi Zs. 1961. 583.

Erdélyi Zsuzsanna színszimbolika-tanulmánya összefoglalja a kék égi jellegéből származó további képzeteket, illetve jelentésárnyalatokat, amelyek kimutathatók a magyar népi lírában: **messzeség, elérhetetlenség, fölfoghatatlanság** („Elmenek én messzire, / Ama kék hegytetőre”); **tisztaság, ideális állapot** („A kék eget sötét felhő borítja, / Megválásom még az ég is siratja...”); **állandóság, remény, hűség** („Ott nyílik a kéknefejejcs, / Kis angyalom el ne felejts”; „Kék én előttem a kötő, / De még kékebb a szívem belől. / Kékellik a liliomszál, / Rabod vagyok, mert megfogtál.”)³¹ A „kék szem”, továbbá a „búzavirág” és a „lenvirág” is a hűség, a derű, a békés, boldog élet szimbólumának tűnik, annak a tiszta vágnak a jelképei, amilyennek a legény szeretné látni a leányt („A te szemed tiszta kék, / Az én szívem érted ég”). A kék sötétebb változatai (pl. „kőkényszem”) érzékiséget fejeznek ki.³²

A fenti, egyetlen összefüggő képzetkörbe tartozó jelentések és jelentésárnyalatok a kultúra más területein is jelen vannak. A kereszténységben a kék az ég királynőjének, Szűz Máriának a színe, ezért a Mária-ünnepeken régen kék volt a miseruha színe egész Magyarországon.³³ A lovagi költészetben szintén a hűség szimbóluma (pl. kék virág, kék öv stb.), még a „kék vér” is a feudális hűségre utal, legfőképpen az arisztokrácia hűségére a fejedelemhez, az uralkodóhoz. A romantikus költészetben a kék az Ezmény, a végtelen utáni emberi vágyak sejtelmes szimbóluma. Ebben a jelentésben fordul elő például Novalis (1772–1801) *Heinrich von Ofterdingen* című regényében is: a kék virág, amiről a regény címadó főhőse, a középkori szerelmi líra egyik képzelt költője álmodik, az egész európai romantika híres jelképe lett.

Az **azúr** a legnemesebb, tiszta, ideális kék szín, a Földközi-tenger egének kékje. A szó etimológiailag a *lapis lazuli* perzsa szóból származik, ami egy halványkék féldrágakő neve. A kereszténység szívesen használta ezt a színt, illetve ezt a féldrágakövet a legmélyebb vallási titkok, az isteni tiszta ideák érzékeltetésére. Lapis lazuli kő felhasználásával, titokzatos módszerrel készültek a chartres-i katedrális ablakai, amiről Márai Sándor az *Európa elrablása* című könyvében ezt írja: „Tudja, az a kék, az a különös kékség... Az arabok elhozták Turkesztánból a lapis lazulit, így csinálták azt a kéket... Azóta nem tudja senki.”³⁴ A jezsuita rend római II. Gesù főtemplomában Loyolai Szent Ignác (1491–1556) rendalapító hatalmas barokk síremléke fölött, egy oltárépítmény legtetetjén, a három isteni személy között található a világ legnagyobb lapis lazuli féldrágakője, ami a földgömböt ábrázolja.

B. A Másik Világ világossága

A világ teremtésekor, amikor minden sötétségben volt, az Isten a fényt teremtette meg legelőször.³⁵ A fény tehát az istenektől származik, és ugyanakkor az istenek fenti világát is a fény jellemzi a leginkább. A fény hagyományosan a jóság, az élet, a megismerés, az igazság, a hírnév, a remény és más hasonló pozitív értékek egyetemes szimbóluma.³⁶

A gyertya

Mivel az ember az istenek világát fényben, a Rossz túlvilági birodalmát pedig homályban képzei el, a mítoszokban és a vallásokban gyakran találkozunk olyan rítusokkal, amelyeknek az a funkciójuk, hogy a halottak túlvilágra induló lelkét fényszimbólumokkal lássák el.

A keresztény szimbolikában a fény, a világosság lelki megvilágosodást is jelent. Ezért válik a gyertya fényforrás központi keresztény jelképpé, nemcsak az isteni fény, hanem egyszersmind az **értelmi megvilágosodás** szimbólumává is. Az égő gyertya már az ókeresztény korban Krisztus-jelkép volt, akiről a Bibliában többször is elhangzik, hogy ő „a világ világossága”. A gyertya ebben az összefüggésben ugyanakkor alapvető **életjelkép** is,

³¹ Uo. 584–586.

³² Uo. 588.

³³ Uo. 587.

³⁴ Márai Sándor: *Európa elrablása*, Budapest, Akadémiai Kiadó–Helikon Kiadó, é. n. [1995] 26.

³⁵ Ter 1,3.

³⁶ Ferber M. 2001. 135.

hiszen Krisztus az örök élet forrása. A teremtés kezdetén az isteni fény megjelenése ugyancsak az élet létrejöttét eredményezte, illetve előzte meg.

A gyertya azért is privilegizált Krisztus-jelkép, mert szimbolizmusában az áldozati elem alapvető jelentőségű: miközben másoknak világít, önmagát emészti fel. Ezzel a jelképiséggel nemcsak a keresztény szimbolikában találkozunk, hanem a nyelv is kifejezi ezt az archetipikus tartalmat: „megemészti magát, mint a gyertya” (‘feláldozza magát, az életét másokért’), „elfogy, mint a gyertyaszál” (‘lesóványodik’, ‘csökken az életerejé’), „eloltották a gyertyáját” (‘megölték’) stb.

A katolikus liturgikus szertartásoknak a fény- és életjelkép égő gyertya kötelező kelléke, és jelen van számos népi paraliturgikus vallásos cselekményben és a lakodalmi szokásokban is. Moldvában a kereszteléskor a keresztapák három szál gyertyát visznek a templomba, amelyek közül egyet otthagynak, kettőt pedig visszahoznak. A gyermekágyas asszonynak az „avatás” tisztító célzatú templomi szertartása során égő gyertyát kell a kezében fognia. Házszenteléskor Moldvában és a Székelyföldön is égő szentelt gyertyával a kézben, letérdelve várják a papot. Az egész magyar nyelvterületen elterjedt szokás, hogy égháború idején szentelt gyertyát gyűjtenek és mellette imádkoznak.

Ugyancsak az értelmi megvilágosodás, megigazulás, az igazi örök értékek melletti elkötelezettség szimbólumaként fordul elő a különböző népi büntetőrítusokban is. A moldvai csángók körében például szokás volt, hogy a megesett leánynak a templomi szertartás alatt égő gyertyával a kezében kellett nyilvánosan vezekelnie. Ezekre a megszegyenítő rítusokra még akkor is sor került, ha időközben a leány férjhez ment, a pap ugyanis addig nem szolgáltatott ki számára semmilyen szentséget, és a megszületett csecsemőt sem keresztelte meg, amíg a vezeklésre sor nem került.³⁷

A fény- és örökélet-jelkép gyertya a haldoklók kezében arra szolgál, hogy a halottnak a másik világon is legyen világossága: „*Ha valaki hal meg, két kezébe két szál gyertyát fognak, s ez ég, ég, ameddig ismerik, hogy meghót, elment a lelke. Oszta megkerülik háromcor a házat, s utána felragajszák az asztalra, vagy az ablakba, s elégetik.*” „*Hát azt mondják, hogy menjen a másvilágra gyertyával a kezébe. Menjen világossággal, hogy legyen világossága.*” (Pusztina)³⁸ A rítus elmulasztása súlyos következményekkel jár a lélek túlvilági útjának vonatkozásában: „*Eltemették Péter bácsit, aki a harangozó vót, s akkor a felesége künt vót a kertbe, s hát hallja: – Dójnika, Dójnika! Imádkozzál értem, s adjatok gyertyát, me setétségbe vagyok, s most küzsdöm a földvel. – Hallta rendesen. Megmondta. Me vaj megálmodja, vaj mi. Me ő, Péter bácsi úgy hót meg gyertya nélkül a kórházba, nem vót ki gyertyát tegyen a kezibe, azelőtt perfuziózták. A felesége feljárt, odahitta a szent papokot, meggyóntatták, megszentkenetették, s akkor úgy másnap meg es halt. De gyertya nélkül. Az azé kell, hogy ne legyen túlvilágon setétebe. Krisztus világossága! S ha elvesztette a világosságot, elvesztett mindent. Akkor setétebe menen pokolra. Azétt mondta: – Dójnika, Dójnika! Adjatok gyertyát, setétségbe vagyok. Met nekem nincs gyertyavilágom, s most küzsdöm a földvel.*” (Szitás)³⁹

A moldvai csángó falvakban a temetési szertartásnak igen sok szokáselemében van jelen a gyertya, ami ugyancsak a lélek üdvözülésében játszott fontos szimbolikus szerepével magyarázható. Pusztinában a halál beállta után, a holttest mellett is négy ún. „testgyertya” (ti. olyan hosszú mint a test) és egy „szoltárgyertya” ég, amiket harangszókor és a halott melletti „imádkozás” (virrasztás) alkalmával gyűjtenek meg. A koporsóba is tesznek gyertyát a halott fejéhez, a két könyökéhez és a lábához, továbbá egy ötödik gyertyát ráragasztanak a halott mellére egy pénzérmére. A temetési menetben a koporsó mellett visznek négy szál gyertyát, amelyeket ugyancsak „testgyertyának” neveznek, de ezek valamivel rövidebbek. A pap és a „deák” (kántor) kezébe is gyertyát adnak. A „halottas háznál” virrasztáskor és a temetés után

³⁷ Kotics J. 1997. 45.; Ilyés S. 2004. 65.

³⁸ Nyisztor T. 1997. 119–122.

³⁹ Saját gyűjtés, 1995.

is hosszabb ideig (két-három hétig, de akár negyven napig is) villanyégőket égetnek, amit azzal magyaráznak, hogy a hazajáró léleknek szüksége van fényre („jobban lásson, tudjon könnyebben járkálni”). Halottak napján a falu temetőjében gyertyát égetnek, és egymásnak is osztogatják Isten nevében. A halottak napi tor alkalmával mindenki kap a kezébe egy kis gyertyát, azzal imádkoznak, amikor ülnek le enni.⁴⁰

C. A felkelő Nap szimbólumköre

Az antropomorf Nap

A magyar folklór legkülönbözőbb műfajaiban sűrűn fordulnak elő az *antropomorf Napra* vonatkozó különböző képzetek. Ez a nagy gyakoriság arra utal, hogy ez esetben is – akárcsak az előbb tárgyalt Nap-istenség azonosítás esetében – a kultúra egyik igen archaikus eleméről van szó. Például a Jézuska ruháit szárító Máriáról szóló történet Tamás apostol apokrif evangéliumában található, de Kríza Ildikó felfigyelt arra, hogy az Európa-szerte folklorizálódott legenda székelyföldi és moldvai magyar változatai olyan archaikus elemeket is tartalmaznak, ami máshol nem fordul elő: Mária magát a Napot kéri, hogy süssön ki.⁴¹ Székely László csíki gyűjtésében is több ilyen szöveg van: „*A Napot sírva kéri / Mária, hogy süssön ki: / Süss ki ó égi forró Nap, / Ne légy oka bánatomnak, / Nagy fájdalomnak.*” (Csíkszentdomokos)⁴² Egy nagybőjti vallásos népében a Krisztust kereső Mária Magdolna ugyancsak a Napot szólítja meg: „*Merre láttad Őt, felelj fényes Nap az égen, / Te tudod tán merre jár, az én fényességem. / Három király csillaga, mutass nekem utat, / Mert amíg fel nem lelem, szívem meg nem nyughat.*” (Magyarcsügés)⁴³

Az antropomorf Nappal prózai epikus műfajok (mesék, legendák) hőseként is találkozhatunk. Alább egy Gyimes vidéki vallásos legendát idézünk, amit az 1923-ban született adatközlő még a dédnagyanyjától, „vén mómájától” hallot, aki nagyon nagy napnak tartotta Szűz Mária fogantatásának ünnepét (dec. 8.): „*Az öreg Szent Anna és Szent Jovákim elvitték az áldozatukat a templomba, de a »rabbin« nem fogadta el, mert nem volt gyermekük. Ez ugyanis annak a jele volt, hogy bűnösök, Isten nem szereti őket. Elválnak egymástól és bánatosan bujdosni, vezekelni indulnak külön-külön, hogy az Isten bocsássa meg a bűnüket, amiről nem is tudtak. Külön-külön mindkettejüknek megjelent az Isten angyala, aki közölte, hogy gyermekük fog születni. Visszatérnek a templomhoz, ahol megtalálták egymást. Bementek a templomba, s öröm hálaénekekben töltötték az időt. Olyan boldogok voltak mind a ketten, hogy azon a boldogságon és gyönyörűségen még a Nap is három óráig állott és gyönyörködött, vigadozott. Este, mikor a Nap hazament, azt kérdi az édesanyja: te fiam, te fiam, hol voltál egész nap, hol késtél így meg; mennyit átkoztak a napszámosok, hogy máma be hosszú voltál? Azt mondta a Nap: édesanyám, azért késtem három órát, mert olyan gyönyörűséget láttam két öreg között, amilyen boldogságot nem láttam, amióta az eget járom, és nem is fogok látni sohasem. ... Két öregnek nem vót gyermekik, s a jó Isten megáldotta őket, hogy az öregasszony magzatot fog szülni, s az a magzat egy leányka lesz, aki meg fogja szülni Isten fiát, aki a világot meg fogja váltani. Ezért gyönyörködtem, s ezért gyönyörködök, s várni fogom azt a jövendölést, hogy érjem meg én is azt a boldogságot.*” (Gyimes, Rakottyás)⁴⁴

Az antropomorf Nap szimbóluma esetében nehéz eldönteni, hogy kereszténység előtti képzetek továbbéléséről, avagy – amint ezt Kríza Ildikó is lehetségesnek tartja – „természetes

⁴⁰ Források: Virt I. 2001.; Nyisztor T. 1997.; Saját gyűjtés.

⁴¹ Kríza I. 1982. 72–73.

⁴² Székely L. 1997. 38.

⁴³ Uo. 174.

⁴⁴ Székely L. 1997. 222. – Póra Sándor kántor közlése.

gondolkodás, asszociáció következményeiről”⁴⁵, vagyis az archetipikus képzelőerő működéséről van-e szó. A kettő mindenestre nem zárja ki egymást.

Napisten

A felkelő Nap az emberi képzelet egyik legnagyobb, egyértelműen pozitív jelentéstartalmú képe. A Nap **a legfőbb fényt** testesíti meg, **jótevő, egészséghezó** ereje mindenki számára nyilvánvaló. A felkelő Nap az éjszaka legyőzője, fényes felemelkedése **hatalmas erő**ről tanúskodik. A fentiekből következően a Nap **az égi isten (Napisten)** legfőbb jelképe lesz. Ez a szimbólum mindenhol istenségekre és Szentre vonatkozó – Rudolf Otto terminusával élve: *numinózus*⁴⁶ – asszociációkat és érzelmeket ébreszt.

A kereszténységben a világot keresztalála által megváltó Krisztus és a győzelemjelkép Nap asszociációja egészen természetes. A középkorban Krisztust következetesen a fényvel hasonlítják össze: a *Sol salutis* ('felkelő, köszöntő Nap'), a *Sol invictus* ('legyőzhetetlen Nap'), a *Sol occasum nesciens* ('lenyugvást nem ismerő Nap') kifejezések Krisztus állandó, ismétlődő metaforái. Egy nagybőjti népi Mária-siralomban a „*kialudott napom fénye*” kép ugyancsak a keresztfán kiszenvedett Krisztusra vonatkozik.

A népi napkultusz különböző megnyilvánulásai kétségkívül igen archaikus gyökerűek, még a kereszténység előtti idők kultikus formáinak emlékét őrzik. Az őskeresztények például az 5. századig istenségként imádták a felkelő napot. A felkelő Nap irányába történő imádkozás a népi vallásosságban, különösen az archaikusabb kultúrájú vidékeken ma is bevett gyakorlatnak mondható.⁴⁷ Az idősebb moldvai csángók napközben is a Nap irányába szoktak imádkozni.⁴⁸ A csángók csíksomlyói pünkösdi hajnali napvárása és a Napban megmutatkozó Szentlélek imádása ugyancsak a napkultusz archaikus megnyilatkozása. A gyimesi csángók körében szokás volt, hogy a Tatros fővölgyétől távolabbi „patakokban” lakók reggel keletnek fordulva letérdeltek, és pap hiányában nyelvük alatt „fehér mogyorófalapival” a felkelő Napnak, azaz közvetlenül magának az Istennek gyónták meg a bűneiket.⁴⁹ A felkelő Nap irányába végzett hajnali imavégzések a második világháború idején, rendkívüli helyzetben, életveszélyben is sor került: „*Mikor állóharcok voltak, és a lövészárkokba tartózkodtak az idevalók is, a csángók is, reggel, amikor a Nap felkelt, kiszökdöstek a lövészárkokból, és a felkelő Nap felé fordulva imádkoztak. Mondottam is nekik, hogy mit csinálnak ilyen marhaságot, lelőhetik, azt felelték, hogy ők már a hitükből nem térnek ki.*”⁵⁰ A gyimesi csángók között feljegyzett egyes átokformulák ugyancsak arra engednek következtetni, hogy a Napot az istenséggel azonosították: „*Verjen meg a Nap s a Hold!*”; „*Verjen meg a Nap, ha nem igaz!*”⁵¹

Az égi Isten és a földi uralkodó közötti – előbb tárgyalt – szoros szimbolikus kapcsolatból következően a szoláris képzetek, szimbólumok a földi uralkodók körül is megjelennek. XIV. Lajos francia királyt (1643–1715) kortársai Napkirálynak (Le roi soleil) nevezték, de ez a metafora szimbolikus értelemben minden földi uralkodóra ráillik. A napkorona a római pénzekben is megjelenik attól kezdve, hogy a császárok felveszik a *comes solis invicti* címet.⁵² Egy bukovinai székely álomértelmezés így fejezi ki a Nap és a földi uralkodó közötti sorsszerű kapcsolatot: „*Ha a Nap leesik az égről, a fejedelem meghal.*” (Andrásfalva)⁵³

⁴⁵ Kríza I. 1982. 73.

⁴⁶ Otto R. 1997. 16–17.

⁴⁷ Bosnyák S. 1973.

⁴⁸ Tánczos V. 2001. 79–82.

⁴⁹ Uő 1996. 99.; Takács Gy. 2001. 70.

⁵⁰ Takács Gy. 2001. 120. Vécsey Gyula kéziratos munkájából.

⁵¹ Takács Gy. 2001. 70.

⁵² Durand G. 1977. 186.

⁵³ Bosnyák S. 1991. 609.

Korona, napkorona, koszorú

A korona, a nimbusz szoláris szimbólum, *uralkodói attribútum*. A vallásos és a politikai szimbolikájában a transzcendencia manifesztációja, titkos jele. Gilbert Durand a koronát a felemelkedés és a fény nagy jelképköreit szintetikusán összegző szimbólumnak tartja.⁵⁴

A korona, a fejdísz kiemeli viselőjét az emberek közül és a felsőbb világgal hozza kapcsolatba. A keresztény világban, művészetben az emberi létezés lehető legmagasabb fokának elérésére utal, jelentése minden esetben *égi megdicsőülés*, kiemelkedés a földi létből, Istennek szenteltség.⁵⁵ A jelkép tágabb értelme a lélek meghódítása, mely fokozatosan tudatára ébred saját isteni fényének. Ezt fejezi ki a kislányok virágkoronája, a menyasszonyi koszorú, a klérikusok tonzúrája és a királyi korona is. A régi kézműves céhekben szokás volt, hogy a felszabadult inas legénnyé avatása során, a szertartás végén ún. *legénykoszorút*, *legénykoronát* tettek a felavatott fejére. Ez a *céhkoszorú* ugyancsak a tökéletesség elérését szimbolizálta.⁵⁶

Az újonnan befejezett épületekre helyezett virágkoszorúk (a Székelyföldön: „koszorú”) szintén a tökéletesség elérésének jelképei. Az *aratókoszorú*, amit az aratók az aratás utolsó napján búzakaralásból fontak, ugyancsak győzelmi jelkép volt, végső soron az élet győzelmét, a bőséget szimbolizálta. Az aratók az aratókoszorút az aratómenet élén kézben, rúdon vagy fejre helyezve vitték be a faluba. Erdély-szerre szokás volt az is, hogy a koszorút és annak hordozóját eső- és termékenységvarázslás végett a falubeliek csuromvizre öntözték.⁵⁷

A kereszténységben a korona Krisztus fenségének kifejezője. A koronára legmúltabb földi személy Krisztus édesanyja, akit Nagyboldogasszony napján (aug. 15.) történt elszenderedése után angyalok visznek égbe, mint az Ég Királynőjét ültetik Krisztus jobbára és koronázzák meg: „*A felséges égi karok, / És a ragyogó csillagok, / Koronát Máriának, / Nyújtnak Jézus Anyjának.*” (Csíkbánkfalva)⁵⁸ Az üdvözült lelkek ugyancsak számot tarthatnak az égi koronára: „*Elvégzettem én már a páljafutásomat, / ezend a világan a csendes életemet, / hitet megtartottam, harcoltam jó harccal, / kérlek kegyes Jézus, add meg koronámat!*” (Pusztina)⁵⁹ Csíkbán és Gyergyóban vízkeresztől nagybőjtig játszott „dúsgazdagolás” nevű dramatikus Lázár-játék végén a játékosok így köszönték meg a nézők figyelmét: „*Köszönjük mind nektek, hogy meghallgattatok, / A mi beszédiünket meg nem utáltátok, / Ezért nektek mennyben legyen koronátok!*” Ugyanez a jelentés a húsvéti locsolóversekben is megjelenik: „*Virágozzék szépet, ékes virágokat, / nyerjen az égben fényes koszorúkat.*” (Csíkszentgyörgy)⁶⁰ A halotti koszorú ugyancsak az égi megdicsőülés szimbóluma. A jó módú kolozsvári hóstáti gazdák síremlékére régen búzakaralásból font koszorút tettek, amire az elhunyt arcképét is ráhelyezték.⁶¹

Több archaikus szimbólumot tartalmaz a szilágysági, Kraszna vidéki református Varsolcon óesztendő éjszakáján végzett „kútkoszorúzás” rítusa: a templomi harangzúgás alatt a falu kútjaira az asszonyok, lányok némán koszorúkat helyeznek, majd utána aranyosvizet merítenek a kútakból. A koszorúkat ma művirágból készítik, de régen a koszorú anyaga libatoll volt. A rítus célja a varsolciak szerint: „*hogy megtiszteljék azt a kútat*”; „*kívántak arra a kútra áldást, hogy sok bő vize legyen ... sok víz legyen, soknak jusson, szárazság ne legyen*”. Van olyan személy is, aki a koszorúzás közben szóltanul mondja a következő ráolvasásszerű kérést, amit ő „imának” nevez: „*A gonosz elmenjen, a jó maradjon!*”⁶² A koszorúzás rítusában a kút és a kútvíz megdicsőülése, kultikus tisztelete valósul meg. Az

⁵⁴ Durand G. 1977. 186.

⁵⁵ Biedermann H. 1996. 217.

⁵⁶ Domonkos O. 1977.

⁵⁷ Madarassy László: Magyar aratószokások. *Ethnographia* 1928.; Uő: Az aratókoszorú. *Ethnographia* 1931.

⁵⁸ Nagyboldogasszony-napi énekelt ima. Székely L. 1997. 217.

⁵⁹ Moldvai csángó halottas ének. Saját gyűjtés.

⁶⁰ *Honismeret* 1996. 2. 61. Mirk László közlése.

⁶¹ K. Kovács L. 1944. 312.

⁶² Nagy Réka (2003) és Széman Rózsa (2006) egy. hallgatók gyűjtése.

átmeneti időben végzett kultikus tiszteletadás révén voltaképpen varázslás, az élethez szükséges víz biztosítása történik. A rítus mágikus jellegére utal a szent kezdet determinatív erejére való utalás, a némán mondott ráolvasásformula (a szótlanság értelmezéséről a IX. 6. alfejezetben lesz szó), a vízi és az égi szférával egyidejű kapcsolatot tartó lúd tollának felhasználása stb.

A házasságkötés, a *szent nász* az emberi lét kiteljesedését, megkoronázását jelenti, és ugyancsak egyfajta égi megdicsőülés. Ezért az összeházasodott fiatal párt a keleti kereszténységben valóságosan is megkoronázzák. A korona tehát a szerelmi kapcsolat szentségét, égi jellegét is kifejezheti. Ez a szimbolizmus jelenik meg az alábbi északi csángó szerelmi varázslásban: „*Lányok tesznek vala ágyba.. nem tudom mit... sz sánnak vala koronákat, hogy... tudod-e? Szentjánoszi virág... júnéba, júnéba sánódik, szárig virág, apróska. Szentjánoszi... sz mongya, mellik úgy megálmoggya éjend urszitáját (varázslását). Mellikkel... teszik vala koronákat lányok, teszik vala fejére... alusznak vala, álmodnak vala... Én nem tudom, ke én nem csántam... Választanak vala, én nem tudom mit álmodnak vala, én nem tudom, nem sántam vala. Teszik vala koronát fejére, avval szentjánoszi virággal, sz fekszik vala le... de én nem tudom. Szem nem tanácsoltam szenkivel illeneket, szem nem. De halltam, halltam, illeneket halltam... Szeretőjét... há!*” (Jugán)⁶³

A halotti koszorú és a menyasszonyi koszorú eszmei lényegüket (megdicsőülés, a lét kiteljesedése) tekintve voltaképpen egy és ugyanaz. Ez az azonosság érhető tetten a halott lakodalmának rítusaiban. A mennybe vitt leány által kötögetett búzavirágkoszorú is egyszerre utal a szent nászra és a halálban bekövetkező égi megdicsőülésre. (A búzamező *A nagy hegyi tolvaj* balladájában is a „fejveő hely” szimbóluma.) A következő moldvai népdalban is *menyasszonyi koszorúról* van szó: „*Hegyen, földén járogatok vala, / Virágocskát győjtögelek vala, / Csokrëcskába csokrolgatom vala, / Csincsecskékbe csincselgetem vala, / Bokrétába bokrolgatom vala. / Lyányok, lyányok, jó lyány barátaim, / Hájtok eszte hozzám guzsajajba, / Néktek adom hugom kosorúját. / Nem kell nekönk senki kosorúja, / Mert most kötik e mihinket vala, / Ágból, bogból s tiszta fehér liliomból.*” (Csüvés)⁶⁴

A koronajelkép fent ismertetett alapvető jelentéselemei – uralkodói hatalom, a közösség összetartása, égi megdicsőülés, szent nász stb. – mind jelen vannak Brassó városának eredetmondájában és a hozzá kapcsolódó egykori szász népszokásban. A legenda szerint a város latin Corona neve (német: Kronstadt) onnan ered, hogy a város építésének idején egy koronát találtak a földben. Erről az eseményről a város szász lakossága Keresztelő Szent János napján, éppen a nyári napforduló ünnepén emlékezett meg. A lányok egy magas pózna tetejére koronát, virágkoszorút, süteményeket kötöztek, majd a póznát felállították, és a fiatalság énekelve körültáncolta. A koronafát sikeresen megmászó és a koronát lehozó legény egy díszes poharat kapott jutalmul, aminek „jánospohár” volt a neve, és amiből az ünnepséget követő lakomán mindenki ivott.⁶⁵

A keleti irány

A keleti irány az eredet, a forrás, az ébredés, a megvilágosodás értelmét rejti magában. Ez a jelképiség szorosan kapcsolódik a felemelkedés és a fény szimbólumkörének minden jelképéhez. G. Durand szerint megragadó izomorfizmus áll fenn a Nap–kelet–Zenit–hajnalpír–madár–az Éjszaka erőt legyőző Hős/Isten jelképisége között.⁶⁶ Az egyiptomiak, a perzsák, a keresztények keletnek imádkoztak, mert – Szent Ágoston szerint – a lélek önként fordul afelé, ami nagyszerű. Keletre van a földi paradicsom, a Szentírás szerint keleten van Krisztus trónja, és keletről várható második eljövetele is: „Mint ahogy a villám napkeleten

⁶³ Csoma G. 1997. 191.

⁶⁴ Csűry Bálint: *Néprajzi jegyzetek a moldvai magyarokról*. Erdélyi Tudományos Füzetek 27. Kolozsvár, 1930. 22.

⁶⁵ Bálint S. 1977. I. 474–475.

⁶⁶ Durand G. 1977. 186–196.

támad és napnyugatig látszik, olyan lesz az Emberfiának eljövetele is. „⁶⁷ Ugyanez a szimbolika egy szabófalvi asszony középkorias víziójában így jelenik meg: „[A Nap felé maga fordul-e, amikor imádkozik?] Nem. Többött (többet, többnyire) arra. [Merre?] La răsărit (keletnek). Honnét jó fel a Nap. [Oda imádkozik?] Arra imádkoznak a legtöbb. [Miért?] Udzs vették el (örökölték). Métt kell miszéket sálják (a templomokat építsék)... mind a miszék arra vannak, idzs (így). Sz pap mundta, imádkuzzunk spre biserică (a templom felé). Menjünk, vesszünk keresztet misze felé. De a legtöbb idzs, la răsărit. Udzs mundzsák, Krisztusz jó. Memmbe. Ityilatra (ítéletre). Akkor arrulnétt jó! Mikor a Krisztusz jö ityilat napjáră, hodzs zsudekáljon el (ítélkezzen), akkor arrulnit jö. Szürkül bé, leszesz szetét... hodzs leszesz akkor. Krisztusz tetszik meg (tűnik fel) fend keresztvel, leszesz szetét mind, sz ű jó keresztvel arrulnit. Kühült (kívül) szetét mind. Ű sán (ő csinál) világut. Ű világít. Krisztusz.”⁶⁸ (Szabófalva)

Az idézett látomás egyéb szimbolikus elemeket is tartalmaz. Megjelenik benne például a káosz sötétségében rendet teremtő isteni fény szimbóluma és a keleti irányultságú templom képe. Georges Duby írja *A katedrálisok kora* című könyvében, hogy a teljes világegyetemet szimbolizáló keresztény templomok magát Istent mutatják meg, és ezt azzal is kifejezik, ahogyan a térben elhelyezkednek: a középkori templomok mind keleti irányultságúak, vagyis az istenséget szimbolizáló hajnali fény felé vannak fordulva, ami a feltámadás keresztény reményének is a szimbóluma.⁶⁹ Ezért az imavégzés megkülönböztetett jelentőségű iránya a keleti irány. Az archaikus népi imádságok képei is a keleti irány kultikus tiszteletéről szólnak, mert mindig keleten tűnnek fel a mennyország látomásos képei (pl. keleti templom, kápolna, aranyos karszék a benne ülő istenséggel, bölcső a Kisjézussal stb.) és mutatkoznak meg az Ég isteni lényei: „*Én felkelék szép piros hajnalba, / kimenék ajtóm elejibe, / feltekinték napkeletre. / Hát ott vagyon fehér kőkáponya, / kűjjel arannyos, belől irgalmas. / Abba üle szent asszonyunk / szent urunk székibe.*” (Pusztina); „*Én felkelék z én ádzsomból, / felnezek a napkelet felé, / meglátom a Szépszüzmárját.*” (Lujzikalagor); „*Ne sírj, asszonyom, Mária, / állj ki napkeletre, / térgyig vérbe, / könyökig könnyübe. / Eljött az ő áldott szent fia...*” (Gyimes, Bálványospatak) stb.⁷⁰

A hajnali idő

A „szép piros hajnal” közismert folklórkép a verses, lírai jellegű műfajokban fordul elő: „*Mink vagyunk a rózsák: / Mink szeressük egymást, / Szép piros hajnalban, / Megöleljük egymást*”; „*Nem egyszer sz nem egyszer, ezernyi ezerszer, / úgy hallottam rózsám, rózsafán termettél, / Piros pünkösd napján, hajnalban születted, / Áldott az a napom, mellyen megszeretted.*”⁷¹ Egy összetett jelentésű, szintetikus szimbólumról van szó, amelyben a következő jelentések ismerhetők fel egyidejűleg: 1. A hajnal a kezdet ideje, erőképzet asszociálódik hozzá. Minden a hajnali időben történt eseménynek determinatív jelentősége van a jövőre nézve. 2. A „szép” jelző a hajnali idő tisztaságára utal (a „szép” szó a régi nyelvben a ’szent’, ’szűz’, ’tisza’ jelentésű volt; vö. latin *pulchra*), az aranykor idejének tisztaságát és szentségét fejezi ki. 3. A piros szín élet- és szerelemjelkép. Ennek megfelelően a „szép piros hajnal” a tiszta szerelem és **a reményteljes születés** ideje.

Amint már láttuk, az istenségekre vonatkozó képzetek erősen szolarizáltak (Napisten), így a mítoszokban és vallásokban a hajnali idő **az istenségek születésének ideje** is.

A kereszténységben a hajnali idő, ami megelőzi a Nap felbukkanását, Mária napszaka, hiszen ő szülte Jézust, a felkelő Napot. Az adventi idő ugyanilyen logika alapján lesz a Mária tisztelet ideje, december pedig Mária hónapja. A *Thewrewk-kódex* Mária hét örömről szóló imádságában ezt olvashatjuk: „...másod örömod léssen, mikoron te szép tengeri csillag az

⁶⁷ Mt 24,27.

⁶⁸ Saját gyűjtés, 1996.

⁶⁹ Duby G. 1994. 237.

⁷⁰ Saját gyűjtés.

⁷¹ Erdélyi Zs. 1961. 409–410.

*fényes Napot szüled mikép az hold ő fényét...*⁷² Ezt a jelképiséget a Kájoni János által összeállított *Cantionale Catholicum* című gyűjtemény (1676) egyik éneke így foglalja össze: „*Oh fölkelő szép fnyes nappál / Tündöklő szép piros hainál / Drágalátos szűz Mária ... / Hozd föl nekünk az igaz nápott, / Hogy láthassuk Sz. Atyánkot...*”⁷³ A középkori egyházi fényszimbolikában (pl. a himnuszsköltészetben) gyakoriak a Mária–hajnal, Mária–hajnalcsillag, Mária–adventi hajnal stb. azonosítások, illetve az ezekkel azonos értékű Mária–metaforák: „*stella matutina*” (hajnali csillag), „*stella maris*” (tengernek csillaga), „*stella splendens*” (ragyogó csillag) stb. A néphitben a hajnalcsillag ugyancsak Mária csillaga.

Több vallásos folklórműfajban is megjelenik a *hajnalban ébredő Mária* képe. A hajnalban ébredő istenanya lesz az, aki megszüli Krisztust, aki majd kereszthalála árán megváltja az emberiséget, és megtöri a Gonosz hatalmát: „*Be szép piros hajnal van, / kiben Márja nyuguvék, / az Úr tölle születék, / pokol tölle töreték.*” (Pusztina) „*Hajnal, hajnal, piros hajnal, / Márjám elnyuguvék, / urunk tölle születeték, / pokol eltöretteték.*” (Bogdánfalva)⁷⁴

A kakas mint a hajnal madara

A hajnalban nyugvó istenanya ébresztése a folklórszövegekben rendszerint **kakas** által történik. A kakas fia elfogatását és kereszthalálát adja hírül Máriának: „*Iersié kokasszó / szolít e Márjánok: / Kelj Bodogságos Sziepszizmárjo, / met viszik szent fijadot feszitni!*” (Moldva, Forrófalva); „*Kejj fel, Mária, kejj fel, / a te áldott szent fijadot / szent ablakod alá / szent kereszfádra felfeszítették!*” (Gyimesfelsőlök)⁷⁵; „*Nagypéntek hajnalban a kakas búsan szól: / Kelj fel szűz virágszál, ébredelj, ha alszol; / Elborult, elborult szép napod virága, / Gyilkosok kezében szűz méhed virága.*” (Gyimes, nagyböjti Mária-siralom)⁷⁶

A kép értelmezéséhez tudnunk kell, hogy a napkelte közeledtét jelző kakas jellegzetes **fényjelkép**, a kereszténységben pedig **a lélek éberségének** jelképe, hiszen az istenség közeledtét adja hírül. A fent idézett ima- és énekszövegekben is a megváltás közeledtére figyelmezteti Máriát, amihez fia születésén és kereszthalálán keresztül vezet az út.

A református templomok tornyára, a harang fölé helyezett kakasok arra figyelmeztetnek, hogy mindig legyünk éberek, és lelkiileg készek az Úrral való találkozásra. Fényjelképként a kakasnak kísértetűző hatalma is van, ezért a templomok szélkakasai a gonosz elleni védekezés szimbolikus eszközei is. Hamlet meggyilkolt apjának szelleme szintén a kakas szavára távozik: „*Úgy beszélík, / Hogy a kakas, a reggel harsonája, / Metsző, hegyes torkával fölveri / A napnak istenét; s az ő jelére, / Ha tűz-, ha vízben, földön vagy egen / Csatangol a bolygó lélek, siet / Mesgyéi közé.*”⁷⁷ Máté evangéliumában a háromszori kakasszó jelzi a végét annak a nagypéntekre virradó éjszakának, amelyben Péter háromszor tagadja meg Krisztust.⁷⁸

D. Nézés, tekintet, szemek

Valamit látni, megnézni annyi, mint **megérteni** az illető jelenség lényegét. A látás-komplexum szimbolikus jelentése 'értelem', 'tudás'. Se szeri, se száma azoknak a nyelvi kifejezéseknek, amelyek ezt a jelentést kifejezik. Például: „látom” = 'értem', „világos?” = 'érthető?', „rémlik valami?” = 'kezded érteni?' vagy 'emlékszel?', „sötét, mint az éjszaka” = 'buta', „vaklárma” = 'értelmetlen zaj', 'kaotikus viszonyulás valamihez' stb. Valakinek a szemében világíthat „az értelem tiszta fénye”, a tudós képes „meggyújtani a tudomány fáklyáját/szövetnekét”, de ha nem találja egy tudományos kérdés megoldását, akkor szellemi értelemben is csak „vakon tapogatózik”.

⁷² Idézi: Erdélyi Zs. 1976. 236.

⁷³ Kájoni J. 1719. 27. – Idézi Erdélyi 1976. 236.

⁷⁴ Saját gyűjtés.

⁷⁵ Ua.

⁷⁶ Rakottyás, Székely L. 1997. 158.

⁷⁷ William Shakespeare: *Hamlet*, I. felvonás, I. szín.

⁷⁸ Mt 26,34–75.

Isten szeme

A tisztánlátás és helyes ítékezés isteni tulajdonságok, vagyis a szemek, a látással való érzékelés és az isteni transzcendencia között izomorfizmus van. A tekintet, a nézés **az erkölcsi ítélet** szimbóluma, ami mindenekelőtt az istenség jogosítványa. Az Isten szeme szimbólum azt fejezi ki, hogy a legfőbb értelem Istennél van, aki mindent lát és mident igazságosan megítél („*Isten szeme mindent lát*”). Az ószövetségi zsidó hagyomány szerint Isten az elhunyt veséiből ítéli meg annak érdemeit (vö. „Isten a vesékbe lát”), Jehova elől semmit nem lehet elrejtteni: „*Látja szeme az ember útjait, / és minden lépését szemmel tartja.*”⁷⁹ „*Az Úrnak mindenütt ott van a szeme, / a rosszak és a jók fölött egyaránt őrködik.*”⁸⁰ A magyar „fenn az Isten!” szólást akkor szokták használni, amikor valaki a földi igazságtételt lehetetlennek tartva vagy abban csalódva, az istenítéletre hagyatkozik.

A különböző narratívákban a Nap és a Hold antropomorf tulajdonságokkal vagy olykor istenségekként jelenhetnek meg. Ilyen esetekben övük a mindentlátás képessége és ezzel együtt ők képviselik a legfőbb értelmet is az erkölcsi ítéletet is. Általánosnak mondható képzet, hogy a Hold az éjszaka „szeme”, a Nap pedig a nappalé.⁸¹

Az isteneknek a mitológiákban ezer szemük van, a folklór természetfölötti lényeknek is lehet **több szeme**, ami kivételes látnoki képességeik szimbóluma.

A szemnek, különösen az istenség szemének óvó funkciója is van, ezért a szem motívum a népi díszítőművészetben gyakran jelenik meg **védekező, gonoszelhárító** (apotropeikus) szerepben. Az istállóajtók, (székely)kapuk, padlásvégek többnyire félbevágott napból kiinduló sugaras díszítményeit sokfelé *istenszemének* nevezik.⁸² Ezeket a napdíszítményeket, amelyek mind katolikus, mind protestáns vidékeken elterjedtek, a néprajzi szakirodalom egy része a régi magyar naptisztelet maradványának tartja, mások az egyházi jelképrendszerből vezetik le, mondván, hogy a Szentháromság titkát a katolikusok és nyomukban a reformátusok is háromszöggel ábrázolták, középen sugárzó szemmel. Számos történeti adat szól amellett, hogy a napdíszítmény jellegű istenszeme motívumnak védekező és rontáselhárító funkciója lehetett: a kapu mögött élő embereket és állatokat az Isten szeme védte minden bajtól, amit ártó démonok (pl. rontó boszorkányok, pusztító betegségdémonok) és rossz szándékú emberek (pl. tolvajok) okozhattak. Balassa Iván írja a Székelyföldön szélteben-hosszában elterjedt motívumról: „Köztudomású, hogy a székelyek körében a kapunak, ajtónak rendkívül nagy jelentőséget tulajdonítottak, melyen át a jó és rossz ember egyaránt beléphetett, de a kapu, különösen, ha a nap is ott sugárzott rajta, védelmet nyújtott.”⁸³

A népviselet díszítőelemei között is igen gyakran találunk különféle szem-motívumokat, amelyeknek szem mivoltára a minták népi neve is világosan utal („gyíkszem”, „rákszem”, „farkasszem” stb.). A legarchaikusabb népviseleti hagyományokat őrző tájegységeken (Gyimes, Moldva, Kalotaszeg stb.) végzett motívumvizsgálatok alapján Gazda Klára a szemmotívumok mögött ugyancsak gonoszelhárító apotropeikus funkciót feltételez, hasonlóan a köröm/karom (pl. „békaköröm”) és legfőképpen a kereszt motívumaihoz.⁸⁴

A vak jós

A folklórban a vakság, illetve a félszeműség vagy a kancsalság **transzcendens képességek** birtoklását is jelentheti (vö. vak jós, halottlátó, „néző ember” stb.). Homérosz, a vak költő a Másik Világban élő vátesz metaforája.

Ezt a szimbolizmust Gilbert Durand az áldozati aktusokra jellemző logikával magyarázza: a szemek (fizikai látás) feláldozása mágikus úton a **belső látás** (transzcendencia) erősödését

⁷⁹ Jób 34,21.

⁸⁰ Péld 15,3.

⁸¹ Ferber M. 2001. 139.

⁸² Balassa I. 2000. 365.

⁸³ Uo. 375.

⁸⁴ Gazda K. 2000b, 2001c, 2005a.

eredményezi. A fizikai lét feloldódik, és a valóságos látás helyét egy második, archetipikus, platonikus értelemben vett lényegi látás, az „ideák” közvetlen érzékelése veszi át. Ebben a szublimálódási folyamatban feláldozásra kerül a metafora anyagi oldala (szem), hogy a tiszta értelem (látás, tudás) megmaradhasson.⁸⁵

V. J. Propp a varázsmese gyökereiről szóló könyvében azt írja, hogy a kacsalábon forgó várba érkező hős azért látja néptelennek a várat, mert még nincs beavatva a Másik Világba. A varázsmesék vasorrú bábája vak, mert erős a transzcendens látása. V. V. Ivanov a „látható” és a „láthatatlan” világ irodalmi szövegben való realizációjáról értekezve⁸⁶, ugyancsak V. J. Proppot idézi: „a vakság fogalmának elemzése a láthatatlanság fogalmához vezet el bennünket. Az ember nem önmagában, hanem valamihez való viszonyában vak.”⁸⁷

Az ártó tekintet, szemmel verés

A ránk tekintő isteni szemekből sugárzó értelem az árnyékot és a bűnt is érzékeli, és ennek megfelelően a morális ítéletnek lehet büntető jellege is. Van tehát ártó, fenyegető tekintet is, aminek félelmetes voltát a nyelv is kifejezi: „tekintete hamuvá perzsel”, „megvillan a szeme”, „elborul a tekintete”, „ha a szeme ölni tudna” stb.

A szemmel verés általi megrontás a néphit szerint akaratlan megcsodálás, megirigylés révén történik. Valamit meglátni és megkívánni tehát annyi, mint a szemlélt tárgyat mágikus úton megrontani, Erdélyben használt tájszóval: „megigézni”. Sokatmondó, hogy a 'irigység' jelentésű latin „invidia” szó etimológiailag a 'ránézni' jelentésű „in-videre” igéből származik. Ilyen megcsodálás általi, a bibliai előidőben történt rontást idéz fel a következő moldvai csángó ráolvasó imádság: „*Elindult a Bodogságos Szépszüzmárja / az ölibe az ő áldott szent fíjával. / Megtalálkozott három zsidó lejánval. / Egyik aszonta: / Ojan szép fényes a te áldott szent fíjad, / mind a szép fényes Nap! / Második aszonta: / Ojan szép fényes a te áldott szent fíjad, / mind a szép fényes Hód! / Harmadik aszonta: / Ojan szép fényes a te áldott szent fíjad, / mind a szép fényes csillag! / S mind a hárman halálra igizték. / Visszatért a Bódogságos Szépszüzmárja / az ölibe az ő áldott szent fíjával, / vizet vett a Jordán viziből, / vizet vetett az ő áldott szent fíjának, / s vizet vetek én es ennek az Ilonának.*”⁸⁸ Mivel a szép, kívánatos dolgokat szokták megigézni, különösen veszélyeztetettek az újszülöttek, a kiskorú gyermekek, a zsenge korú állatok és növények, a virágzó gyümölcsfák, az ifjú férjek stb. Mivel a sokszínűség a sok erő szimbóluma, az igézés elleni védekezés a piros színnel, csillogó ékszerekkel és egyéb drágakövekkel, hajba fűzött pénzérmékkal stb. történhet. Más kultúrákban előfordul a fátyol, amulettek stb. használata is.

E. Szó (Ige)

A mítoszokban minden kozmoszteremtés a fénnel kezdődik. A „Fiat lux!”⁸⁹ a világteremtés egyetemes szövegformulája. A fény az, ami a teremtés kezdetén egyedül létező végzetes sötétségben rendet teremt. A teremtő Fénnel egyedül a teremtő Szó (Ige) egylényegű, ami hasonlóképpen **teremtő erejű**. János evangéliumában a Szó a Fényhez asszociálódik, amely ragyog a sötétségben: „*Kezdetben volt az Ige, / és az Ige Istennél volt, / mert Isten volt az Ige. / Ő volt kezdetben Istennél, / minden ő általa lett / és nélküle semmi sem lett, / ami lett. / Benne élet volt, / és az élet volt az emberek világossága. / A világosság a sötétségben világít, / de a sötétség nem fogta föl.*”⁹⁰ Ez a platonista szemlélet ugyancsak jelen van a világ nagy mitológiai rendszereiben.⁹¹ C. G. Jung arról értekezik, hogy „az, ami ragyog”

⁸⁵ Durand G. 1977. 187–190.

⁸⁶ Folklórpárhuzamok egy Gogol-témához. In: Ivanov V. V. 1984. 252–279.

⁸⁷ Ivanov V. V. 1984. 269.

⁸⁸ Pusztina, saját gyűjtés, 1991.

⁸⁹ Ter 1,3.

⁹⁰ Jn 1,1–5.

⁹¹ Lásd: Durand G. 1977. 190–195.

és a „beszélni” szavak etimológiája az indoeurópai nyelvekben és az egyiptomi nyelvben összefügg.⁹²

A Szó is, akár a Fény, **a mindenhatóság szimbóluma**. A Kalevalában az öreg varázsló Väinämöinen a szavak birtokosa, aki a szó által teremt, és a teremtett világ fölötti hatalmat is gyakorolja.

Az ember- és világteremtés a keresztény mitológiában ugyancsak a kimondott mindenható Szó által történik. A keresztfán függő Krisztus a népi imádságokban a Világ Uraként jelenik meg, aki a teremtő szavaknak is a birtokosa: „*Magos keresztfán meglátta / Az ő drága szent anyja az ő drága szent fiát, / Térgyig vérbe, könnyökig könnyübe. / Szegény szomorú várt szenteket, / Szentekkel szót mondott, / Testet teremtett, lelket adott.*” (Moldva, Szitás)⁹³

A mitikus lényekkel idegen nyelvű szavakkal vagy fordítva mondott szavakkal lehet kommunikálni (a rituális inverzió elve). A székely mondákban mitikus lényként megjelenő medvéről például azt tartják, hogy csak románul ért, ezért a vele való találkozáskor, ha románul szólnak hozzá, akkor morogva válaszol. A gyimesi és a csíki hiedelmek szerint a kígyótól megmárt testrésze a kilenc főkígyó nevét kell egyházi imádságok (Miatyánk, Üdvözlégy, Hiszekegy) kíséretében reámondani: „*Iceice, Tréice, Muskutere, Sáspió, Kujosika, Kaszarikarëaku, Kaszarëaku, Silleforész, Mërászkulk!*” (Csíkszentgyörgy)⁹⁴

A Szó tehát maga a lényeg, a legmélyebb valóság, platóni idea. Mircea Eliade szerint a hinduizmusban a meditáció vagy isteni ikonok fölötti elmélkedésre vagy bizonyos mágikus talizmánszerű szavak, ún. „mantra” szavak kimondására támaszkodik, amelyek egyszerre szimbolizált valóságok és szimbolizáló jelek, valóságos szemantikai és ontológiai koncentrátumok.⁹⁵

A névmágia

A dolgoknak nevet kell adni, mert **a név maga a dolog**, a név a valós létezés bizonyítéka. Aminek nincs neve, annak valós létezése, identitása sincs. A név és a dolog annyira összetartoznak, hogy ebben az esetben már nem is beszélhetünk szimbolikus vagy mágikus kapcsolatról.

A névváltoztatás teljes lefoglalást jelent, általában olyankor kerül rá sor, amikor az illető személy új hivatást, feladatot és ezáltal új identitást kap. Jézus egyedül Péternek, a legelső apostolnak változtatja meg a nevét az apostoli testületből. (Pétert korábban Simonnak hívták, de Jézus Kéfának vagy Kéfásnak, azaz Petrosznak, Péternek nevezi.) Az Ószövetségben az Úr hívja Ábrámot és Ábrahámra változtatja a nevét, majd hívja Jákóbot, akit Izráelnek nevez. A keresztség és a bérálás szentségeinek felvételével, szerzetesrendekbe való belépéssel a katolikusok új nevet kapnak, és ezáltal mintegy újjászületnek. Ez a „lefoglalás” magyarázza a titkosszolgálatok beszervezett informátorainak névváltoztatásait is, hiszen a (titkos) név birtokában lenni annyi, mint ismerni az illetőt és uralkodni fölötté.

A betegség- és rontásmegelőzés egyik archaikus népi technikája a veszélyeztetett személy ún. „óvónevekkel” való ellátása. Az óvónevek a démon megtévesztését szolgálták, például megvalósítható általuk a személy létének a letagadása (*Nevetlen, Nemvagy, Mavagy, Nemél* stb.), esetleg értéktelenségének hangsúlyozása (*Halaldi, Beteg, Féreg* stb.).⁹⁶

A nevek kimondására vagy a névadásra vonatkozó tabuk mind mágikus szemléleten alapulnak.⁹⁷ Az Ószövetségben Isten nevét csak a kiválasztottak ismerhették, és csak félelemmel eltelten, suttogva mondhatták ki. A rettegett vagy kultikusan tisztelt állatok „igazi”

⁹² Uo. 190.

⁹³ Saját gyűjtés, 1995.

⁹⁴ Saját gyűjtés, 1980.

⁹⁵ Durand G. 1977. 192.

⁹⁶ Solymosy Sándor: Névmágia. *Magyar Nyelv* XXIII. 1927. 83–99.; Zlinszky Aladár: A névvarázs. *Magyar Nyelv* XXIII. 1927. 100–109.

⁹⁷ A tabu alatt álló szent szavakról, nevekről lásd: Frazer G. 1995. 145–151.

nevét is tilos volt kimondani, helyette körülíró megnevezéseket – például „farkas (állat)”, „szarvas (állat)” stb. –, esetleg kedveskedő kifejezéseket használtak.

A gyógyító és az ártó szó (szómágia)

A világgal való lényegi azonosság folytán a kimondott szó ugyanolyan ontológiai valóság, mint maga a világ. Ezért ha egyszer elhangzott, nem érvényteleníthető: „Az egyszer kimondott átkot semmi meg nem állíthatja, amíg borzasztó útja véget nem ér” – olvassuk egy sáromberki családi Biblia utolsó lapjára írt bejegyzést a 19. század végéről.⁹⁸ Ugyanezt a gondolatot a Gilgames eposzban sok ezer évvel korábban majdhogynem ugyanezekkel a szavakkal fogalmazták meg: „Jaj, az egyszer kimondott szó soha többé nem semmisül meg!” – kiált fel Gilgames kétségbeesetten, amikor tudomására jut, hogy barátja, Enkidu halálát az istenek tanácsa kimondta.⁹⁹ „Ha az embernek a temetési énekből egy vagy két szó az eszébe ötlék, rövid idő alatt közeli rokona hal meg.” – tartja egy udvarhelyszéki hiedelem¹⁰⁰, vagyis az önkéntelenül kigondolt szó is lehet tett értékű (performatív nyelvi funkció).

A **ráolvasások** „specialistái”, a szavak kimondása hatalmat gyakorolnak a betegségeket okozó vagy természeti kárral fenyegető gonosz démonok felett. Az általuk kimondott, esetleg csak elmormolt szavak által valódi varázslás történik, ezért a régi magyar nyelv – például 1578-ban Bornemisza Péter az *Ördögi kísértetek* című munkájában – ezeket a ráolvasó imádságokat a ’varázslás’ jelentésű „báj” szóval nevezte meg. (A „báj”, „bájlás” főneveket, illetve a „bájl”, „megbájl” igét a nem székelyes „ősibb” moldvai csángók ma is ilyen értelemben használják.)

A szóval azonban rontani is lehet. Német nyelvterületen a szóval, nyelvvel való rontás hite legalább annyira elterjedt, mint Magyarországon a szemmel verés hiedelmképzete. Minden bizonnyal a német kölcsönhatásnak is szerepe van abban, hogy a magyar nyelvterület északnyugati részén a szemmel verés neve „megszólítás”. (Keleten, így Erdélyben és Moldvában is, a rontás neve „igézet”.)

A tudatosan használt ártó szót **átoknak** nevezik.¹⁰¹ Az ember sorsát a kimondott ártó szó determinatív erővel meghatározhatja, különösen akkor, ha a szent kezdet idején – például születésekor, az emberélet nagy fordulójakor – mondták ki: „Engem anyám megátkozott, / Mikor a világra hozott, / Olyan átkot rakott reám, / Haragszik egész világ.” (Szitás, népdal)¹⁰² Az igaztalanul kimondott, büntelen személyre kért átok visszafordul, ugyanis – amint láttuk – a kimondott szónak mindenképpen hatnia kell: „Mondd meg, babám, az anyádnak, / ne átkozzon fűnek-fának. / Mer az átok helyet keres, / azt fogja meg kit érdemes.”¹⁰³ A moldvai csángó Pusztinában 2004-ben, amikor a helyi katolikus pap az oltáron esküdözve és átkozódva kezdte azokat fenyegetni, akik önkényesen foglaltak le temetőbeli sírhelyeket, a templomban jelen lévő hívek közül sokan félelemtől eltelve hangosan felkiáltottak: „Istenem, ne engedd meg!”¹⁰⁴ A moldvai csángók között az 1990-es évek első felében híre kelt annak, hogy Külsőrekecsinben a helyi pap ún. „feketemisét” mondott, amellyel egyik hívének, egy az idő tájt Bukarestben élő fiatal lánynak a halálát akarta kikényszeríteni, amiért az illető a külföldről jött segélyek eltulajdonításával igaztalanul vádolta meg őt. A „feketemisét” fekete öltözetben, mezítláb, kezében égő gyertyával végezte, majd a szertartás végén az oltárra helyezett edényben lévő hamut elfújta, és a kezében lévő gyertyát is kifújta, miközben azt

⁹⁸ Vajda András doktorandusz gyűjtése, 2002.

⁹⁹ *Gilgames*, Hetedik tábla.

¹⁰⁰ Siklód, Szilveszter Zsuzsa egy. hallg. gyűjtése, 2001.

¹⁰¹ Az átok, káromkodás néprajzi vonatkozásairól lásd: Eperjessy E. 1999.

¹⁰² Saját gyűjtés, 1998.

¹⁰³ Közismert népdal.

¹⁰⁴ Nyisztor Tinka pusztinai néprajzkutató szóbeli közlése.

kérte az Istentől, hogy az őt megrágalmazó személy is hasonló módon semmisüljön meg. A „feketemisét” követően a fiatal lány rövid idő múlva valóban meghalt.¹⁰⁵

A kimondott **esküszó** is átokként működik. A hamis esküt a népi keresztény értékrend a legsúlyosabb bűnök egyikének tartja, ami nem maradhat büntetés, bűnhődés nélkül. (Lásd például Arany János *Hamis tanú* című balladáját.)

Vélhetően román folklórhatás is szerepet játszott azoknak a hosszú, részletező **átokdaloknak** a kialakulásában, amelyek a moldvai csángók körében maradtak fenn. Szembeötlő, hogy ezek a dalok inkább tréfás jellegűek, hiányzik belőlük az átok beteljesedésébe vetett hit, a valódi, komoly átokra jellemző erős emotív töltet: „*Sír a szemem, mind a kettő, hull az könnyem, mint az eső, / Hull előmbe, hull az földre, ki a gyászos kebelembe, / Hulljon annak kebelébe, az ki vélem hullattassa. / Fáj a szívem szivedért, két feteke szemedért, / Hogy a varjak szedjék ki, két karóra rakják ki, / Hogy azt a világ tudja meg, hogy az én átkom fogott meg. / Fogjon meg a szájom átka, kötelen sirülj az ágyba, / Annyit sirülj meg egy éjjel, hány csillag vagyon az égen, / Annyi nyű egyen meg téged, hány fűszál vagyon a földön. / Azt es a világ tudja meg, hogy az én átkom fogott meg. / Fogjon meg a szájom átka, egyen meg az ágy deszkája, / Ne úgy egyen, mind az almát, reszeljen meg, mind a tormát, / Azt es a világ tudja meg, hogy az én átkom fogott meg. – Ezt guzsalyasban énekelték, lakodalomba ez nem talál, met ez siralmatos. Mikor a legény a leányt elhagyja, akkor annak átkozni kell. De mind a kettőnek használ. Elátkozzák egymást a földig.*” (Szitás)¹⁰⁶

Összegzés

A látás, a tekintet a világ észlelésének alapvető eszköze. A szem azonban nemcsak érzel, hanem egyszersmind rendet is teremt. A „meqlátás” révén értelmezzük is a világot, a „látás” a „tudás” szinonimája.

Ezért a szem által érzékelt fény a mítoszokban a kozmoszteremtés, és a mindenféle rendteremtés eszköze. A Kozmoszt a „világosan” szerkesztett, rendezett világ, a vele szemben álló Káosz pedig kaotikus és sötét.

A látás és a fény az istenségek attribútuma, ezért a fényjelképek szorosan kapcsolódnak a felemelkedés jelképeihez.

A hangosan kimondott érthető Szó a Fény szinonimája, hozzá hasonló platóni idea. Mindkettőnek legfőbb birtokosa a teremtő és mindenható Isten. A Szó ugyanolyan szerepet játszik a teremtésben és a megteremtett kozmosz elrendezésében, mint a Fény, ezért a két jelkép gyakran összekapcsolódik.

A helyes percepció helyes értelmezést jelent, ami feljogosítja a helyesen látókat a morális ítélezésre. A legfőbb ítélőbírók a mindent látó, következésképpen mindent tudó égi istenek és ezek földi helytartói.

¹⁰⁵ Uő.

¹⁰⁶ Saját gyűjtés, 1998.